

Danuta Bogdan

"Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert", Thomas Berg, Lüneburg 1998 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 500-503

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cja w przypadku autora projektu okładki „Rocznika”. Trzy tomy mają identyczną okładkę, a zmieniły się tylko ilustracje (na marginesie szkoda, że tylko pierwszy tom miał znakomite wielobarwne zdjęcie). Tymczasem w pierwszym numerze wymieniony jest inny projektant okładki niż w pozostałych dwóch tomach. Powinno być rozgraniczone, kto zaprojektował okładkę, a kto dokonał doboru ilustracji. Na koniec wyjaśnienie — Krzysztof Łodyga, wymieniony w „Bibliografii” (tom 3, ss. 144—145) to pseudonim Bohdana Łukaszewicza.

I jeszcze jedno spostrzeżenie. Chyba dobrze się stało, że część materiałów o charakterze popularno-naukowym, choć z powodzeniem mogłaby znaleźć się w miejscowej prasie, zamieszczona jednak została w „Roczniku”. Z jednej strony poszerza to krąg odbiorców, z drugiej zaś gwarantuje zachowanie przez lata zawartych w nich cennych i interesujących idei, które nieuchronnie przepadłyby wraz z ulotną prasą codzienną.

Bez wątpienia prezentowany „Rocznik Mazurski”, zasługuje na uwagę. Zapewnia to tematyka większości zamieszczonych artykułów, często przygotowanych w oparciu o materiały źródłowe oraz grono pozyskanych autorów, gwarantujących na ogół wysoki poziom merytoryczny publikacji. Usterki natury edytorskiej nie umniejszają wartości pisma. Poza działem „Recenzji”, widać, że „Rocznik” okrzepł, rozrasta się, prezentując szereg coraz bardziej interesujących materiałów. Omawiane wydawnictwo w kręgu oddziaływania Związku Gmin Mazurskich „Jurand” zapewne rekomendacji nie potrzebuje. Wypada więc zachęcić czytelników z innych terenów, by sięgnęli po „Rocznik Mazurski”.

Ryszard Tomkiewicz

Thomas Berg, *Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*, hrsg. v. Udo Arnold, Bd. 17, Lüneburg 1998

Problematyka ustaw krajowych — Landesordnungen nie jest dla badaczy zajmujących się problematyką stanową Prus Królewskich, Warmii i Prus Książęcych czymś nowym, gdyż to właśnie wokół ustaw krajowych toczyło się wieloletnie debat stanowych w poszczególnych częściach Prus, a w latach dwudziestych XVI w. stymulowały one życie stanowe w obrębie całej prowincji pruskiej.

Dla XVI stulecia autor miał więc ułatwione zadanie, gdyż debaty sejmikowe zajmują obszerne miejsce zarówno w dziewięciotomowej edycji Gotfryda Lengnicha¹, jak i w nie wykorzystanym w pracy najnowszym wydawnictwie źródłowym Stefana Hartmanna obejmującym lata 1525—1618 z zasobu archiwum Berlin-Dahlem *Herzog Albrecht von Preussen und das Bistum Ermland*². Tematyce warmińskich ustaw krajowych i ich nowelizacji poświęcony został

¹ G. Lengnich, *Geschichte der preussischen Lande Königlich-Polnischen Antheils*, Bd. 1—7, Danzig 1772—1734.

² *Herzog Albrecht von Preussen und das Bistum Ermland (1525—1550). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreussischen Folianten*, hrsg. v. S. Hartmann, Köln—Weimar—Wien 1991; *Herzog Albrecht von Preussen und das Bistum Ermland (1501—1568)*, Köln—Weimar—Wien 1993; *Die Herzöge Albrecht Friedrich und Georg Friedrich von Preussen und das Bistum Ermland (1568—1618)*, Köln—Weimar—Wien 1994.

osobny artykuł Alojzego Szorca³ oraz odrębne podrozdziały w pracach Danuty Bogdan⁴ i Alojzego Szorca⁵. Projekty do ogólnopruskiej ustawy krajowej z 1529 r. przedstawił ogólnie w swym artykule Werner Thimm⁶.

W swej pracy autor dokonał prezentacji ustaw krajowych (Landesordnungen) obszaru pruskiego od XVI do XVIII w., wychodząc od ogólnopruskiej ustawy krajowej z 1529 r., a następnie omawiając kolejne ustawy krajowe w Prusach Książęcych, Prusach Królewskich i na Warmii do roku 1766, kiedy to przyjęto w biskupstwie warmińskim ostatnią tego typu ustawę. Konstrukcja pracy jest więc przejrzysta: ustawy i ich nowelizacje omówiono w porządku chronologicznym, a przepisy poszczególnych ustaw rozpatrzono w odniesieniu do ogólnych praw obowiązujących w całych Prusach.

Celem pracy — jak podaje autor — jest przedstawienie historii powstania oraz treści kolejnych ustaw w oparciu o nie wykorzystane dotąd źródła. Trzeba podkreślić, że w centrum zainteresowań autora znalazły się konflikty stanowe towarzyszące powstawaniu ustaw na ich kolejnych etapach tworzenia, a następnie przy ich uchwaleniu i publikacji. Dlatego każdy rozdział zaopatrzone w krótką analizę obowiązującego układu na linii stany — władza krajowa oraz układu sił w obrębie samych stanów, zwłaszcza w relacji szlachta — miasta.

Za zasadniczy walor tej pracy należy uznać całościowe przedstawienie skomplikowanego przebiegu stanowych rokowań nad kolejnymi etapami tworzenia ustaw krajowych od XVI do XVIII w., dokonanie analizy porównawczej ich treści oraz pokazanie elementów wspólnych i różnic w ewolucji prawnej Prus Królewskich, Warmii i Prus Książęcych.

Autor wykorzystał szeroką bazę źródłową, a mianowicie dokumenty z zespołu Ostpreussische Folianten, korespondencję księcia pruskiego z biskupami warmińskimi z działu Herzogliches Briefarchiv oraz materiały z zespołu Etats Ministerium, znajdujące się w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem. Z Archiwum Państwowego w Gdańsku i Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie autor wykorzystał akta stanów Prus Królewskich oraz akta sejmiku warmińskiego (w AAW w Olsztynie autor w zespole Archiwum miejskie pominął księgi magistratu Starego Miasta Braniewa z XVI—XVIII w., które pokazują obligatoryjne dla mniejszych ośrodków stanowisko w sprawach gospodarczych głównego miasta na Warmii). Jako uzupełnienie posłużyły autorowi archiwalia z Archiwum Państwowego w Toruniu i Biblioteki Gdańskiej PAN.

Już sam tytuł pracy nasuwa jednak pewne wątpliwości, zwłaszcza sformułowanie „Landesordnungen in Preussen”. Przecież Prusy po 1466 i po 1525 r. to już nie jednolity politycznie i gospodarczo obszar, czego najlepszym dowodem były trudności w egzekwowaniu postanowień pierwszej i ostatniej ogólnopruskiej ustawy krajowej z 1529 r. Tej nieprecyzyjności terminologicznej, której

3 *Wilkierze warmińskie*, oprac. A. Szorc, *Studia Warmińskie*, t. 21, 1984, ss. 5—76.

4 D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994.

5 A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243—1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.

6 Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie B 16, ss. 438—439; w 1607 r. Crispin Pfaff był „vice Advocatus et Burgrabius Heilsbergensis” a w 1611 Eustachy Knobelsdorf „Burgrabius Smoleinensis et Advocatus Episcopatus”.

można było uniknąć wymieniając w tytule faktyczne części składowe ówczesnych Prus: Prusy Królewskie, Warmię, Prusy Książęce, tym bardziej że ustawodawstwo krajowe w Prusach Książęcych kończy się na XVII w. Wysunięta przez Karola Górskiego oraz Janusza Małka interesująca koncepcja dwóch części Prus traktuje je jako dwie osobne części kraju pruskiego — „Land” rozumianego jako „communitas hominum”. Także w analizowanej pracy na określenie całego obszaru Prus używane jest trafne określenie „Preussenland” (np. ss. 13—19, rozdział: „Recht in Preussenland”).

Autor stwierdza (s. 8), że pod względem państwowo-prawnym stosunek Warmii do Prus Królewskich był niejasny. Jednak skoro pod względem państwowo-prawnym Warmia to z całą pewnością część Korony, to — patrząc z tej perspektywy — była także częścią Prus Królewskich. Skoro biskup warmiński reprezentował na forum generałów pruskich interesy całych Prus Królewskich, tzn. że Warmia w obrębie tej części Prus zajmowała szczególną pozycję, a jej biskupi musieli cieszyć się wyjątkowym zaufaniem króla.

Sredniowieczny warmiński wójt biskupi (s. 8) to późniejszy warmiński wójt krajowy (Landvogt) dowodzący pospolitym ruszeniem wojsk obu części Warmii: biskupiej i kapitulnej. Jego siedzibą nie był, jak podaje autor, w XVI—XVIII w. Lidzbark Warmiński, gdyż wójt krajowy na Warmii nigdy nie miał stałej siedziby, często jednak w tym okresie rezydował w Jezioranach⁷.

Na s. 9 w przypisie 50 należało zacytować monografię Janusza Małka *Ustawa o rządzie (Regimentsnottel) Prus Książęcych z roku 1542. Studium z dziejów przemian społecznych i politycznych w lennie pruskim* (Toruń 1967).

Na s. 11 autor wymieniając należące do Hanzы miasta Prus Królewskich nie wspominał, iż członkiem Hanzы było Chełmno, a także warmińskie Stare Miasto Braniewo.

Ustawodawstwo krajowe wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego datuje się znacznie wcześniej niż podaje autor (s. 21: lata sześćdziesiąte XIV w.). Już w latach 1385—1420 były to ustawy regulujące poszczególne dziedziny życia społeczno-gospodarczego państwa krzyżackiego, a w 1420 r. opublikowano ogólny zbiór ustaw „Des Herres Hochmeister und des Landes Willkore”⁸. Niektórzy historycy, np. Andreas Thiel, za pierwszą ustawę krajową uważają ustawę wydaną w 1427 r. przez wielkiego mistrza Pawła von Russdorfa wspólnie z biskupem Franciszkiem Kuhschmalzem⁹.

Na s. 136 błędnie podano datę (1550) zgody króla na dopuszczenie „starszej linii” elektorów brandenburskich do lenna pruskiego po wygaśnięciu linii frankońskiej, podczas gdy stało się to na sejmie roku 1559, zaś pisemne potwierdzenie tego faktu nastąpiło w 1563 r.¹⁰

Generalnie stwierdzić trzeba, że autor wyraźnie przecenia rolę, jaką dla późniejszego jednolitego systemu prawnego państwa pruskiego odegrała ustawa

7 W. Thimm, *Landgebote zur gesamtpreussischen Landesordnung von 1529 aus dem 16. bis 18. Jahrhundert*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* (dalej: ZGAE), 1985, Bd. 43, ss. 21—75.

8 *Acten der Ständetage Preussens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd. 1, Leipzig 1874, ss. 347—361.

9 A. Thiel, *Beiträge zur Verfassungs- und Rechtsgeschichte Ermlands*, ZGAE, 1866, Bd. 3, ss. 662—688.

10 A. Pawiński, *Sprawy Prus Książęcych za Zygmunta Augusta w roku 1566—1568. Dyaryusz trzykrotnego poselstwa komisarzy królewskich*, w: *Źródła dziejowe*, t. VII, Warszawa 1879, ss. XXVI—XXX; S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987, ss. 22—23.

krajowa z 1529 r. Trudno zgodzić się bowiem ze stwierdzeniem, że ustawa ta była bodźcem do budowy wyposażonego w jednolite prawo państwa terytorialnego (s. 82).

Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego nie powiodła się koncepcja ogólnopruskiej ustawy krajowej, stwierdzić należy, że już w 1529 r. Prusy Królewskie, Warmia i Prusy Książęce znalazły się na trzech różnych drogach w wypracowaniu koncepcji systemu prawnego. Z takim trudem wynegocjonowana ogólnopruska ordynacja okazała się być modelem czysto teoretycznym, który skorygowało później samo życie. Ponad własnymi interesami poszczególnych stanów, które tak jak szlachta albo liczyły na uzyskanie przewagi gospodarczej nad miastami, albo jak w przypadku miast obawiały się o utratę swych dotychczasowych przywilejów, istniały interesy poszczególnych części Prus. Prusy Królewskie zdążyły do modelu polskiego i w korekturze z 1598 r. przyjęły polskie prawo ziemskie, rodzinne i spadkowe *Ius terrestre nobilitatis Prussiae correctum*, a w Prusach Książęcych wprowadzono w 1620 r. własne prawo krajowe, które uzupełniano stopniowo kolejnymi kodyfikacjami. Konserwatywna Warmia poszła zaś osobną drogą i przez dwieście czterdzieści lat pozostała przy warmińskiej ustawie krajowej biskupa Maurycego Ferbera z 1526 r.

Wszystkie wymienione tu uwagi nie umniejszają zasadniczych walorów monografii, którą uznać należy za kolejny krok naprzód w badaniach nad przeszłością omawianego terytorium.

Danuta Bogdan

Mieczysław Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919 — 1940*, Studia i Materiały WSP w Olsztynie, nr 125, Olsztyn 1997, ss. 332

Środowisko historyków olsztyńskich specjalizuje się już od dawna w badaniach nad historią regionalną, o czym świadczy m.in. wiele cennych prac o Warmii i Mazurach. W ostatnich latach z dużym zainteresowaniem można obserwować prace, które wychodzą poza dotychczasowy kontekst regionalny i z powodzeniem przedstawiają wyniki badań historii regionów i państw bliskich ziemi mazursko-warmińskiej. Jedną z takich prac jest książka Mieczysława Jackiewicza o polskim życiu kulturalnym w Litwie w okresie międzywojennym. Z pewnością nie tylko bliskość terytorialna ale i zainteresowania poznawcze autora skłoniły go do podjęcia tak ważnego tematu. Problematyka ta dotychczas znajdowała się na marginesie innych prac. Dominowały — jak to zwykle bywa — zagadnienia polityczne, co znajdowało swoje uzasadnienie z racji panujących do niedawna w historiografii przemilczeń i przeinaczeń.

Ten dotychczasowy brak zainteresowania podjętym tematem tłumaczy po części wykonanie benedyktyńskiej chwilami pracy badawczej przez M. Jackiewicza, który postarał się rzetelnie wypełnić istniejącą lukę poznawczą. Autor przepracował ogromną ilość materiału źródłowego, w tym bardzo pracochłonne w obróbce roczniki prasy polskiej wychodzącej w Kownie. Autorowi udało się dotrzeć do pamiętników i opracowań będących w zbiorach prywatnych oraz do